

GRANADA 1492: GARBIKETA ETNIKO BATEN BEZPERAN

JOSEBA INTXAUSTI

1992. urteak Mendeurren anitz bildu zuen, eta sonatuena Amerikarena izan arren, 1492ko urte hartatik datorkigun besterik ere —ez beti hura bezain ospagarririk— gogora liteke: Granadaren konkista, Nebrijaren Gramatikaren argitalpena, juduen irazpena...

Granadaren konkista gogoratu nahi dugu hemen, gertakari haren ondorioz hasi baitzen herri oso baten hondamen-bidea urratzen, moriskoena. Hain zuzen, Estatuaren indarra eskue-tan zuen beste herri batek ezarritako hondamendiaren historia. Jakina denez, «garbiketa etnikoak» ez dira lehenengoz Balkanetan gertatu: Granadako eta Espainia osoko moriskoek, juduekin batera, al-Andalus eta Sefarad-en ezagutu zuten

halakorik 1492an edo urte hartatik aurrera. Américo Castro-k maitekiro deskribatutako Erdi Aroko «Espainia» etnoanitza orduan sartu zen bere krisi erabakiorrean.

Bost taldetan banatuta ageri zaigu Erdi Aroaren hondarretan gizarte hura: lurralde arabiarretako *muladi* (=islamdar turiko kristau ohiak) eta *mozarabiarrek* (=kristauak), eta lurralde kristauetako *mudejar* (=islamdarrek) eta *moriskoak* (=kristau turiko islamdar ohiak). Besteak beste, erreinuarreko mugen harat-honatek eta presio sozialek sortu eta finkaturiko talde sozio-kulturalak ziren laurok, *juduekin* batera mosaiko etnikoaren marra nagusienak osatuz. Birkonkistak aurrera egin ahala, mudejarrak ugarituz joan ziren, eta une eta politika batetik aitzina, morisko bilakatu, ikusiko dugun bezala.

Penintsulako islamdarren historia bi epe nagusitan banatu zuen Granadaren konkistak: 711tik 1492raino islamdarrek beti izan zuten Penintsulan, gisa batera edo bestera, Erreinu islamdar ofizialen bat, eta Birkonkistarekin kristauen eskuetan eroritako lurraldeetan ere, tolerantzia baten babesean, izan zuten legezko aitortpenik mudejarrek. Granada erortzerakoan sinaturiko «Kapitulazioek» ere legezko tasun berari eutsi nahi izan zioten, eta tolerantzi tradizio ezagun berari jarraitu. Besterik da gero, emandako hitza jan zela, 1500-1501etan moriskoekiko politika berria birdefinitu zenean.

«Morisko» hitza, bere adiera hertsian, ez litzateke erabili behar 1500dik aurrerako egoera deskribatzeko baizik, orduan hasi baitziren mairuen bataioak, samaldan. Gertabide sozio-historiko luze baten azken katebegia izan zen moriskoena:

1. Lehenengoa, Erreinu musulmanetako egoera islamdarra izan zen, gehiengo nagusi baten hiritar-eskubide guztiak ofizialki ezagutzen zituena.
2. Bigarrena, Erreinu kristauetako mudejar musulmana izan zen, gutxiengo ezagutu baten *status* juridiko aitortua zuena.
3. Hirugarrena, Erreinu kristauetako islamdar ohi bataiatuena izan zen: beste edozein hiritarren parekoa berez, baina 1500etik aurrera datu faltsu baten gain eraikitako egoera; hau da, bortxaz sasi-kristautuen nahiz borondatez kristautu berrien multzoari, moriskoei, suertatu zitzaiena (Caro Baroja 1976, 48-50).

1492ko granadar askok hiru *status* juridiko ezberdinok bizi izan zituen bere bizialdi laburrean. Talde-eskarmentu historiko latza, beraz, nornahirentzat ere.

MORISKOAK: «BESTELAKO» BIZILAGUNAK (1492-1609/1614)

Birkonkistan, batez ere Dueroko hutsarte zeharkatu eta Tajoaldea eskuratu zenetik (XI. mendean; Toledo, 1085), kristau-erreinuek beti izan zuten *biztanlego mudejarrrik*. Adibidez, Tuteran inguruetan bizi ziren mudejar nafarrak, eta XIV.aren erdialdera merinaldeko biztanleriaren %17a izan zitezkeen.

Baina, Errege Katolikoek mudejarrekiko politika aldatzean (Caro Baroja 1976, 41), hiritar haien bizimoldeak bihurtu eta heretsian suertatu ziren. Irtenbide sozio-politiko egoki baten babesa zuen Erdi Aroko mudejarra, bataio bortxatuaren halabehar gaiztoz, jatorri garbiz ezin definituriko arazo politiko bihurtu zen; aurreko mendeetako mudejarra ez bezala, arazo erlijiosopolitiko, alegia. Ez zen hori, ordea, bapateko ustegabegertatu.

Erdi Aroko azken mendeak erakutsi zuenez, egonkortasun gero eta eskasagoa zuen gizarte etnoanitz hark. Lehenengo, juduak jo zituen aldarte-aldakuntzak: Sevilla-n hasita, 1391tik aurrerako *pogrom*-ek, eta, azken batean, 1492an Erregeek ezarritako ohilketak.

Eta juduen aurkako ekaitza populazio islamdarrarentzat ere hurbilduz joan zen, Granadako katramila erlijioso-politiko pozoindu ahala. Izan ere, aurreko mendeetatik zetorren talde etnikoa handitu egin zen Granadako biztanlegoarekin, inoiz handik kanpoko morisko-taldeak indarberritu ere bai, eta edozein gisatan ere hedadura berria hartu zuen, geografian eta gizartean.

Azken historiografian hobeki ezagutu ahal izan da *moriskoen demo-geografia*, historialari berezituaren eskutik (Lapeyre, Reglà, Domínguez/Vincent, Epalza, etab.). Hasteko, 1492an 300.000ren bat bizilagun islamdar berri Gaztelako Erreinuaren barnean gertatu zirela kalkulatu da, Granadan, kristau etorri berriekin lehian.

Hamarkada batzuen buruan, Alpujarretako altxamendua-
ren ondoko barreiakuntzak (1571-1572) beste eskualdeetara ere
eraman zuen arazoa: 80.000 bizilagun sakabanatu ziren
orduan, betiere talde txikitan. Biztanle-aldakuntza nola egin zen
ere badakigu: 1.500eko taldetan egin zen, bakoitza 200 sol-
daduren esanetara, egunero 20 kilometroko bidaldiak eginez.
Ordurarte ezezagunak ziren herri eta herriska txikietan ere
auzolagun arrotzak eta susmagarriak sartu ziren, «kristau
zahar» eta «kristau berrien» arteko gatazka nabariago bilaka-
tzeko arriskuarekin, noski.

Ikerketek diotenez, ohilketaren unean (1609-1614) Aragoi-
ko Erreinuan (Katalunia, Valencia, Aragoi) 204.000 ziren moris-
koak, eta batzuetan oso bilduta, gainera: Valencian, esate bate-
rako, biztanlegoaren %35 ziren. Gaztelako Erreinuan, ostera,
zerbait gehiago (250.000, hor nonbait), Aragoikoan baino askoz
b a r reiatuagoak, bi Gaztela, Extremadura, Andaluzia eta Mur-
cian.

Moriskoen *pisu eta indar sozio-ekonomikoa* gisa ezberdine-
tan ageri da. 1484-1487etako Hitzarmentan ez bezala, ondo-
koetan (1488-1489 eta Granada-Alpujarretakoetan) onibarrak
jatorrizko jabeen eskuetan geratu ziren, eta halako kasuetan
kristauren talde-populaketarik ez zen posible izan. Kapitula-
ziorik gabekoetan, ostera, edozer suerta zitekeen: ondasun
higiezinak galdu eta, agian, menperatuak gatibutzat salduak
izatea ere bai. Malagan horixe jazo zen 11./15.000 lagunekin,
eta nonnahi ezar zitekeen horrelako zigorrik, altxamendu baten
ondoren: esateko, 1490ean Guadix, Baza eta Almerian. Edozein
eratarara ere, norberarentzat lanean edo inoren menpe, moris-
koa lan-esku preziatua izan zen.

Oro har, XVI. mende osoan zehar 350.000ren bat laguneko
batezbestekoa eman liteke Espainia osorako, zortzi-bederatzi
milioi kristauren artean. Eskualde eta egoera demografiko
ezberdinetan moriskoek izandako lekua deskribatzeak badu
bere konplexutasuna; hala ere, esan dezagun, beste kris-
tau-gizartean bezalatsu, hauen artean ere klase eta gizarte-maila
ezberdinak eta elkar osagarriak aurkitzen ditugula, nahiz eta
ez falta berezitasunik franko.

Morisko gehienak (kristauak bezala, eta juduak ez bezala)
nekazaritza eta abeltzantzatik bizi ziren, eta Valencia edo Gra-

nadakoaren antzera populazioaren portzentaia handia ziren tokietan, moriskoen balio erlatiboa ere estimagarria zen. Baratz, azukre, zeta edo arroz-laboreetan bereziki trebatuak zeuden moriskoak; inoiz, teknikarik aurreratuenak erabili zituzten (erregadio-sistemak, etab.), ez bakarrik populazio moriskoaren onetan, baita beren jaunen probetxutan ere (batzuetan, baita lur-sail eta artalde eta azienden lapurren kontrako zereginetan ibiliz ere). Honelakorik zenean, lekuko nobleziagan aurkitu zituzten moriskoek defendatzaileak suharrenak, eta Korak ezar zezakeen ohilketaren kontrakoak, garaiko beste ideologi arrazoen gaintik interes ekonomikoena jarritz.

Lehen sektoreko lanetatik aparte, artisautza eta hirietako zereginak ere izan zituzten moriskoek: errementari, igeltsari, arotz, ehule, lapikogile, larrugin, ezpartingile edo merkatarik moriskorik ez zen falta izan herri handixeagoetan. Garraio-mundua maite zuten «kristau berri» edo islamdar ezkutu haiek (izan ere, Espainia alderik alde zeharkatu beharrak ere langundu baitzien eskualdeak ezagutzen, zoritxarrez): Extremadurako Hornachos morisko-herri famatuko mandazainek garraio luzeko sareak sortu zituzten.

Oro har, lanerako grinarik bazuen moriskoen gizarteak, gehienetan ofiziorik apalenetan ibili behar izan arren. Moriskoak erakutsi zuen, gainera, langile onaren kontzientziarik. Hain zuzen, alferkeria salatzen zieten «kristau zaharrei» (aurreko mendeetatik kristau zirenei), testu morisko honek adierazten duenez:

«Cuando salir por allí el sol dar mi en la cara saliendo de mi casa para el campo, y cuando venir de allá en el colodrillo, y no como los cristianos viejos, que trabajar a veradas.»

Miseria gorrian bizi zen morisko gutxi zegoen, nahiz eta gehienetan gogorra eta oso gogorra izan haien bizimodua, beti ere gizartean saihestuak gertatu baitziren, XVI.ak aurrera egin ahala gero eta areago saihestuak. Horrela, ofiziorik jasoenerako kristau zaharren eskuetan zeuden. Gremioek «odol-garbitasun arden» batera «ofizio-garbitasuna» ezarri zuten, moriskoak, beltzak, esklabuak, eta abar, halako kofradietatik baz-

tertuz. Valencian honela eman ziren *apartheid* horren aldeko arrazoiak:

«...por la infamia y burla que causaría al pueblo el ver en procesiones, muestras generales y otros actos públicos [Gremio-kofradiek egiten zituzten ospakizunetan, alegia] un esclavo e hijo de esclavo, negro o moro, a causa de las cuestiones y tumultos que se producirían al ver mezclados aquellos entre personas honradas y bien vestidas.»

Ikus daitekeenez, klase nagusia ezezik, kristau zahar xumeen iritzia, gidatua noski, gogortu eta zitalduz baizik ez zen joan XVI. mendean (testu aipatua 1597koa da). Gizart e-makurkeria hori zergatik eta nola jazo zen galdetu beharko litzateke, ba.

MORISKO-HERRIA KINKA GAIZTOAN

Granada erortzean, aberri politiko-kultural ofizialik gabe geratu ziren al-Andaluseko islamdarrak. Baina, erakunde politikoa galdu eta gero ere, Erdi Aroan eta Granadako Kapitula-zioetan ezagututako *status*-ari esker, islamdar nazioak momentuz bere «trinkotasunean» iraun zuen gizarte gisa, *aljama*-tan elkartuta.

Erljio, ohitura, hizkuntza eta bizimodu musulmanak ezin utziz, eta gordez, eta sarritan —XVI.eko bataio ezarrien ondoren batez ere— sinesmen eta portaera islamdarrak ezkutuan maitekiro zainduz segitu zuen. Inkisizioak bildutako dokumentazio ugartik eta moriskoengandik zuzenean jasotako albisteetatik dakigunez, auzo eta familietan guztiz arrunta izan zen nortasun etnikoa azaltzen zuten ezaugarri haiekiko leialtasuna, asimilazio-politika nagusituz joan zen neurrian etni leialtasun hori ahulduz joan arren.

Moriskoen herri-nortasunean, bi faktorek izan zuen pisurik handiena: erlijioak, lehenik, eta hizkuntzak, gero; baina ezin dira ahanzi kristau zaharretatik «bestelako» egiten zituzten aipaturiko *aljama*-k (auzategiak, esan nahi da), janzkera, jai, ohitura eta ezarri zitzaizen *status* juridiko berezia. Erljioa, hala-beharrez, isilpera ezkutatu zenean, janzkera eta hizkuntza

bilakatu ziren ezaugarri bereizlerik sumagarrienak; baina, eguneroko bereizgarrion ondoan, bazegoen politikoagorik ere.

Turkoen mundua zen moriskoentzat beren «aberri liluragarria», hartan zuten itxaropena eta segurtasuna, ziren hartan iraun ahal izateko azken esperantza. Kristau zaharrek, ostera, alderantziz, gauza beretsua sumatzen zuten: turkoen inperioa zela moriskoen «aberri susmagarria»; beraz, herri hau arerioaren «bostgarren kolumnista» zen, inondik ere.

Cisneros-ek bezala, Karlos V.ak eta Felipe II.ak ezin zuten beren Mediterranioko frontea zaindu, etxe barruko arriskuetatik sorbaldak babestu gabe, are gehiago behin eta berriz gertaturiko altxamenduak gogoan zituztela. Garai bereko beste fronte politiko-ideologikoetan bezala (protestantismoa, erasmismoa, liburu-hedapena, etab.), Koroak —moriskoenari ere nonbait heldu behar eta— erabat gogortu zuen Granadan haiekiko bere politika.

Politika-molde horren funtsa, ordea, moriskoen kristautasuna segurtatzeko haien nortasun etno-kulturala ezabatze-asmoan ikusi behar da. XVI. mendeak aurrera egin ahala, politika gogor horren hautabide bikoitz hau izan zen dilema: Moriskoak, kulturaz asimilatu egin behar ziren, edo bestela, erbestera ohildu. Erljio-segurtasuna, batetik ala bestetik lortu behar zen; ez zegoen beste hautabiderik. Kristau zaharren asmotan, gizartea «odol-garbitzea» eta fede-garbitasunean mantentzea ezin ziren prediku eta katekesietatik bakarrik ihardetsi: mendearen hasieratik askoren burutan eta 1570etik aurrera gehienek ustetan, kulturaz asimilatu ala erbestera ohildu, zen alternatiba bakarra.

Komeni da, ba, arazo erlijiosoa eta asimilazio etno-kultural hori nola begiratu ziren jakitea.

ARAZO ERLIJIOSOA

Granada erori zenean, Errege Katolikoek ez zuten han, guztientzako legeria arrunt amankomuna beste gabe indarrean jarri, eta ez zen erreinu konkistatura Inkisizioa berehala sartu. Horretan zuhurtziaz jokatu nahi izan zuten, eta Kapitulazio

edo Hitzarmen politikoetan aitorturiko erlijio-askatasuna errespetatu egin nahi izan zen (1484-1492).

Handik hamar urtera, erreinu galduko eskualdeak «kristau zaharrez» populatu ahala, eta zenbait matxinada tarteko, hasi zen mudejarren kontrako bestelako politika: bizilagun etorri berriek interes handiegiak zituzten, Kapitulazioetako oreka zaileko politika eramankor ideial hura indarrean mantendu ahal izateko.

Hitzarmenetan baldintzetako bat agintari erlijioso musulmanak errespetatzea izan zen, islamdarrak beren bizitza erlijiosoan bakean uztea eta are gehiago: kristau ernegatu islamdartuak (*helches*) ere errespetatzea. Baina hori dena enbarazo handitxo gertatu zen Cisnerosentzat. Toledoko Artzapezpikuaren esku zakarrak altxamendu bat piztu zuenean (1500), egokiera ona sortu zen Kapitulazioak albora utzi, eta, eskuak libre, beste politika erabakiago bati ekiteko: mudejarrek «morisko» bihurtu behar zuten (bataiatu, alegia) Erreinuako batasun erlijiosoa lor zedin.

1500-1511etan politika erlijioso horri eman zitzaion lehen-tasuna, asimilazio kulturalaren aurretik. Artean agintariak uste zutenek, ohitura kulturalak gordeta ere, ahalbidera zitezkeen zerbait zen moriskoen kristautzea, modu bateko nahiz beste baliabideekin. Bataioak milaka egin ziren.

Granadako matxinadek bizkortutako politika berriaren erabakiz, Gaztela Erreinuako morisko guztiak 1502an kristautu ziren ofizialki; Nafarroa, Valencia eta Aragoikoak, berriz, 1512, 1521 eta 1526an, hurrenez hurren. Hainbat teologoren eta kristau herritarren oniritziarekin («bortxak ez baitzuen aukera ona eragozten»), bataiorik nahi ez zuenak erbesterako bidea libre zuen betiere.

Kristauketa hauek misioaldi handietan eratu ziren: Granadan Cisnerosena izan zen sonatuena, eta bi Sinodoren ondoko urteetakoak gero (1541, 1554); Valencian sei misio handi burutu ziren XVI.ean zehar, ezagunenak 1526, 1537 eta 1567koak. Eta predikaldi hauekin batera, katekesiak eta ikastetxeek ere izan zuten lekurik.

Kristau eta moriskoen arteko lehia erlijiosoan helduen katekesi eta kristautze-irizpideak horrela definitu baldin baziren,

zer egin, ordea, moriskoen haurrekin? Arazoa gisa ezberdinetan agertu zen: bataioa erdeinatu eta erbestera bidea hartu nahi zuten gurasoen haurrekin zer? Eta, beharbada, zinez kristautu gabe baina bataiatu geratuko ziren moriskoen seme-alabekin nola joka? Valenciako predikariei zuzendutako ohar batean (1525), irizpide hau eman zien Karlos V.ak:

«Será bien... que en caso que ellos estuviesen pertinaces y endurecidos en su secta y determinasen irse fuera de nuestros reynos, han de dejar sus hijos para que sean christianos, por que esto será mucha parte para convertirse los padres...»

XVI. mendean bataioak aldakuntza sozio-juridikoa zekarren beti berarekin. Beren kabuz edo bortxaz kristauturikoak erreinuetako egoera juridiko amankomunera pasatzen ziren, eta, itxurazko kristautze baten ondoren, Inkisizioaren arrisku beltzetan aurkitu ohi zen bataiatu berria. Inkisizioaren metodoek (ondasunak kendu, sutara eramanez, etab.) 1.500 lagun zigortu zituzten herrietan, ez gehiago, izan ere Tribunalari gehiengotatik zigorrak baino probetxuzkoagoak baitzitzaizkion dirubidezko ordainketa hitzarmenduak, eta moriskoek maiz, azken uneko zigorraren ordean, egoeraren luzamendu-eskubidea diruz erosten baitzuten.

Gaur egun segurutzat ematen da moriskoetako anitz bere sinesmen zaharrean jarraiki zela, zinez kristauturiko moriskorik falta izan ez bazen ere. Moriskoen literatura antikristaua eza-guna da, eta Inkisizioak epaitu zituen kasu ugarietan salakizuna ezkutuko bizitza islamdarrarena izan zen. Izan ere, Islam-aren *taqqiya* deituriko arauak itxurazko «plantak egitea» onartzen baitzuen bortxaz ezarritako arriskuetatik onik ateratzeko, bien bitartean erramadana, erritoko ikuzketak, eguneroko otoi-tzak, urteoroko jaiak isilpean segituz.

Urteak pasa ahala, funts-funtsean zegoen «bestelakotasun» etnikoaren pisua astunagotuz, eta harekiko ezinikusiak larrituz joan ziren, Koroak, Elizak, Inkisizioak eta kristau zahar interesatuek «bestelako» hura zuzter-zuzterretik garbitu edo egin behar zela erabaki izan zuten arte. Herri oso bat erbestera bota aurretik, ordea, ikusi egin behar zen asimilazioa egingarri zen ala ez.

ASIMILAZIO ETNO-KULTURALA

Granadan, itxura hutseko hainbat kristautzeren faltsia ezagutu zenetik, porrot horren arrazoiak bilatu beharrean aurkitu ziren agintari eta predikariak. Handik at, Erreinu guztietan bataioaren ala erbestearen aukera legez orokorki ezartzean, berriz ere porrotak argitan jarri zituen sistemaren flakeziak. Gero eta ahots goragoz eta sarriago asimilazio kulturala bultzatu beharra gogoratu zen.

Lehenik, moriskoek taldekako bizitza ahuldu eta ezabatzea jo zen: Granadako moriskoak ez ziren gehiago auzo berezietan (*aljama*) bilduko, kristau zaharren artean sakabanatuko baizik, eta hastapeneko tolerantzia ahantzita, janzkera, ohitura, jai eta ospakizun arabiarrek debekatu egin ziren (1511-1513): ohizko janzkiak utzi, abere-hilketa arautuak baztertu, herentzi lege kristauak hartu, etab. Deskulturketa eta asimilazio osoa nahi zen. Noraino eta nola iritsi nahi zen ikusteko, hona, adibidez, Granadako Sinodoak (1565) moriskoek haurrekin egin nahi zuena:

«Que a los hijos destes mas principales Vuestra Majestad los mandase llevar y criar en Castilla la Vieja a costa de sus padres para que cobrasen las costumbres y Christiandad de allá y olvidasen las de acá hasta que fuesen hombres.»

Haurrekiko hezkuntzan bezala moriskoek gizarte helduan ere sartu zen eskurik. Bazen mediku, eskribau eta botikari moriskorik, baina behin eta berriz agertu ziren ofizio eskolatu horietarako eragozpenak, bai Gorteetako proposamenetan eta bai herrietako Ordenantzetan. Kultur tresnak kenduta, kristau berriei gora-bide sozialak moztu nahi zitzaizkien, eta bide batez, taldeari bere kultur nortasun-iturri hori ito. Moriskoetan ez zen onartzen klase sozial jasorik, biderik ez uzteko zurrumurrua eta laidoa ere erabiliz: «... y de un médico llamado el Venador, cuyo sambenito está en Santo Tomé de Toledo, se sabe por su confesión que con una uña venenosa mató a 3.048 personas», azaltzen zuen Toledoko Gorteetan ordezkari batek (1607).

Gaizkiesaka edo lausengu sozialez, mende t'erdia eskasean (1492-1614) moriskoek artean kultur asimilazioak bide luzea egin zuela uste da gaur. Batez ere sakabanaturik bizi behar izan

zutenen artean (Gaztelan), gutxiago taldean iraun ahal izan zutenetan (Valencia); baina, nolana ere, asimilazio-maila hori ez zen aski gertatu, mesfidantzak gainditu eta Alpujarretako gerrak sorturiko herra samurtzeko.

Moriskoen kultur tradizioa etenarazi beharra urteak pasa ahala gero eta gehiago errepikatu zen. Nahiz eta Elizaren pastorealean (predikuetan eta katekesian batipat) bestelako tradizio ahulago bat ere ezagutu, oro har arabieraren aurkako politika nabarmenki nagusitu zen, eta badago iturrietan eta historiografian sakabanatuta hizkuntzaren kaltetan zihoan hainbat erabaki. Eliz zereginetarako praxian arabierari lekurik gehien edo aitortu zion Talavera Artzapezpikuak berak (gainerako askoren jokabideen aurka, hain zuzen), ez zuen eragozpenik izan aholku eske zetozkion Granadako moriskoei ondoko arau hau emateko (c. 1495):

«Mas para que vuestra conversaçion sea syn escandalo a los cristianos de naçion, y no piensen que aun teneyns la seta de Mahoma en el coraçon, es menester que os conformeys en todo y por todo a la buena y onesta conversaçion de los buenos y onestos cristianos y cristianas [...], *y mucho y más que mucho en vuestro hablar, olvidando quanto pudieredes la lengua araviga, y faziendola olvidar, y que nunca se hable en vuestras casas.*» [Azpim. neurea].

Ikusi ahal izan dudanez, Ameriketara baino are hertsiago jokatu zen hemen moriskoen hizkuntz politikan, Penintsulak bestelako erraztasun demografiko-kulturalak eskaintzen zituelako, agian, eta moriskoen «bestelakotasun» hura hurbilagoa izanik mingarriago ere gertatzen zelako, noski. Hizkuntzaren kontrako salakuntza garbi zegoen: espreski esan zen bezala, hizkuntza zen Islam-aren federako biderik zuzenena. Eta horixe zen nagusienik moztu behar zena. (Hemen laburtu ere ezin dugun historia da hizkuntzaren hau).

Era beretsuan, nahiz eta maila apalagoan izan, erlijio zaharrekiko leialtasunaren oihartzuna ohitura, janzkera eta zituzten erritoetan ere ikusi zen, folklorea bera ahantzi gabe. Errezeloak eta salaketak, inbiriak eta nardak gora egin zuten. Ostiral eta asteburuetan etxeko ateak irekita edukitzea eskatu zitzaizkien moriskoei, jai-egunak noiz eta nola ospatzen zituzten age-

rian egon zedin. Kristau zaharrek ezin zuten jasan berrien itxurakeria; eta hauek, arrazoi guztiz, arbuiatuak ikusten zituzten beren buruak, gizalege guztien kontra. Herri xumearen arteko gatazka ere bazen hura.

Erakundeetan, berriz, ez zen kontraesanik falta. Irizpide nagusiek asimilazioa eskatzen zuten, baina unean uneko premiek uzten zuten zirrikiturik politika pragmatikoagorik egiteko (gehienetan, zerga berezien truke). Horrela gertatu zen, Karlos V.ak 1526an emandako arauekin: jeneralean, paper errea izan zirela, harik eta Felipe II.aren erretaldian zinez indarrean jarri nahi izan ziren arte.

Egoera ozpindu eta zitalagotu egin zen 1550etik aurrera, elizgizon, legegizon eta militarren iritziei jarraiki (1566). Haien kontra Núñez Muley moriskoak egindako txostena, dramatikoa gertatzen zaio irakurleari gaur. Egun argi dago, besteak beste, Erregeren Kontseilari muturrekoenen setakeriek Alpujarretakako altxamenduan (1568) izan zuten erantzukizuna. Egokiera historiko hartan ez zuten denek berdin pentsatzen, baina gogorrenek irabazi zuten politikaren gidaritzan, azken batean urte arteko Gabon-egunez matxinada lehertu zen arte.

Gogorra izan zen gerraondoko zigorra, eta zinezko genozidio-tankera hartu zuen. Erregeri zuzendutako «Memorialetan» perla ederrik aurki liteke, Segorbeko Apezpikuaren hau, adibidez (1587): «Se acabarán de todo punto [moriskoak, alegia], especialmente capando los másculos grandes y pequeños y las mugeres...» Moriskoen hazkuntza demografikoa kontrolatu beharrraren ideia behin baino gehiagotan aurkeztu zitzaion Erregeri:

«Que Vuestra Magestad mande que de oy mas ningún morisco se case con morisca ny morisca con morisco y que si algunos se quisieren casar que sea con cristianos viejos, lo cual será causa que ellos y ellas queden incasables, y quedando así verná a faltar esta jeneración y a disminuirse y acabarse (1573)».

Iraizpenaren bezperetan mentalitate orokor zabalak sustatzen zituen haien kontrako uste, arrazoi, joera eta politika. Iritzi sozial horren ausartak ezingo zitzaizkion, bestela, Erregeri aurkeztu: ordurako bazegoen Espainian gizarte bat, halako munstrokeria bati errespetagarritasuna aitor diezaiokena.

HISTORIAREN LEZIO TRISTE BAT

1492tik 1609/14era, herri islamdar baten nortasunarekiko balioespen sozio-politikoak pausoz pauso aldatuz joan zen Espainian:

1. 1492an, Hitzarmentan onartuta zegoen tolerantzia erlijioa artean: mudejarrak beren fedean jarrai zitezkeen.
2. 1500tik aurrera, konbertsio erlijioa nahitaezkoa bihurtzen hasten da, Granadan ezezik Penintsula osoan ere.
3. 1525-1567etan, konbertsio behartuen itxurakeria ikustean, moriskoak arazo kultural bilakatzen dira kristau zaharrentzat.
4. Azkenik, 1568-1609etan, arazo demo-politiko —eta jarrearik zipotzenezan, biologiko ere bai— bilakatu ziren moriskoak gainerako herritar askoren sentieran: segida demografikoa, eta biologikoa ere, ukatzeko prest, eta azkenik, ohilketa bultzatzeko gertu.

Erljio-bizikidetasunaren bilakaera hau, adibide ona izan liteke herrien arteko jarrerak nola alda litezkeen begiratzeko, kasu honetan azken erabaki larrienak onartzeraino aldatu ere. Minoria bati onar zekiokkeen eskubide-sorta ederra ageri zen 1492ko Kapitulazioetan: tolerantziaren eredu bat eskaini zen orduan, justu gerra bat amaitzean. Eta ia hamarkada oso batean eutsi zitzaion emandako libertate-hitzari; bazuen, beraz, tolerantzi politika hark sostengu sozialik.

Moriskoen aldeko tolerantziaren alderdi politikoak zutik iraun zuen ondoko hamarkadetan (Talavera, Tendilla, Mondéjar, etab.); hori bai: gero eta ahulago. Ezin liteke esan, beraz, Espainiako ahots bakarra zitalkeriarena izan zenik. Beraz, intolerantzia ezarri nahi izan zutenek (Cisneros, Espinosa, Deza, Ribera, Blade, etab.), bazuten gizarte berean bestelakotarako deirik ere. Moriskoen auzian, Erdi Aroko tolerantziatik erabateko intolerantziarainoko bidea burutu zen XVI. mendean, horretarako behar zena teorizatuz eta arautuz.

Erasmismoa isilarazi (1559 Liburu-Indizea) eta Protestantismoaren urak gora egin zutenetik (Augsburg-eko Bakea, 1555), eta batez ere Kontrarreformaren haizeek jo ondoren

(Trentoko Dekretuei 1565ean eman zitzaien bide), moriskoak zeharo lekuz kanpo zeuden Penintsulan. Bestalde, Espainiak 1560aren inguruan itxi zizkion erbesteari ateak, eta moriskoak zer ziren, izan ere, etxe-barneko erbestea baizik?

Politika ofizialak ezarritako itolarriarekin batera, Flandriako matxinadek (1566), Frantziako higanauten gerrateak, turkoen Mediterranioko mehatxuek (Lepanto, 1571) eman zieten moriskoei Alpujarretako altxamendurako egokiera (1568-1570), baina baita erakutsi ere, horrela, larrialdi batean «arerioak» sorbaldatik edozein saldukeria egin zezakeela.

Moriskoen kontrako balioespen ideologiko eta politikoek ez zuten topatu geldiaraziko zituen tarteko hesirik (adibidez, Aita Vitoria 1546an hila zen, Soto 1560an), eta genozidioraino iritsi zen Espainiako gizarte kristaua. Arrazoi historiko esplikagarririk ez da falta, baina aski da Domínguez Ortiz eta Vincent-en obra irakurtzea, gertakarietan nolako interes zikinik egon zen eta nolako triskantza izan zen hura ikusteko.

Moriskoen historian asimilazio-metodologia «programatuz» joan zen, denboraren eta esperientzien harian. Hastapenean sostengu handirik gabe izan arren, protagonista politiko eta ideologikoek azken xedea oso goiz ikusi zutela esango litzateke, hain garaiz (1500) formulatu baitziren gerora (1609) gorputz hartuko zuten azken asmo politiko-sozialak. Bi data haien artean, herritarren eta klase ezberdinen pentsamolde eta borondatea landuz egin zen lan teoriko eta juridikoa gogoan hartzekoa da. Eta hasieratik bertatik (1500) gaizki eratutako jendarteko eguneroko bizikidetasunaren porrota dago.

Horiek horrela, egokiera historikoa aproposagoa gertatu zenean, bortxakeria ofizialak politikarrik gogorrenetarako babesa gizartean bertan izan zuen, eta agian, babesa ezezik, eztena ere bai.

Moriskoen herria eta ondare nazionala, bere balio sozio-ekonomiko, kultural eta demografikoekin, osorik desegin ziren Espainian, intolerantziaren atzaparretan.

Bosnian baino lehenago gertatu zen Granadan, eta Gaztela-Aragoiko Erreinetan, garaian garaiko nabardurekin, noski.